

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗБІРНИК

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ

**АДМІНІСТРАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
ЗАПОВІДНИКА У М.ЛУЦЬКУ**

СТАРИЙ ЛУЦЬК

ЛУЦЬК-2015

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Słownik geograficzny Polski czyli kronika slavnego Krolestwa Polskiego. – Ks. 2. – 6. изд. – К., 1884. – 449 с.
2. Географічний атлас України. Волинська область. – К., 1970. – 746 с.
3. Кроніка польська. Kronika polska. – Sanok, 1857. – 1500 с.
4. Кучинець І. Чариси стародавньої та середньовічної історії Волині. – Луцьк, 1994. – 297 с.
5. Кучинець І. До питання про оборонні укріплення середньовічного луцька. // Пам'ятки та сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди. Науковий збірник. Випуск 26. Матеріали ХХVI Волинської сучасної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 16-й річниці Незалежності України, 510-ї річниці надання м. Луцьку Магдебурзького права і 390-ї річниці створення Луцького православного братства. М. Луцьк, 9 – 10 листопада 2007 р. – Луцьк, 2007. – С. 29 – 32.
6. Літопис Руський. – К., 1989. – 591 с.
7. Михайлів О., Кічій І. Історія Луцька. – Львів, 1991. – 192 с.
8. Нідерле Л. Славянские древности. – М., 2001. – 592 с.
9. Цинкевич О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року). – У 2-х т. – Т 2. – Вінниця: товариство «Волинь», 1986. – 578 с.
10. Słownik geograficzny Krolewstwa Polskiego i innych krajow slowianskich. – T. V. – Warszawa, 1884. – 779 с.
11. Stryjkowski M. Kronika polska, litewska, znodzka i wszystkiej Rusi. – T I. – Warszawa, 1846. – 392 с.

ДИБА
Юрій,
МИЦЬКО
Ігор

м. Львів

НЕІСНУЮЧИЙ ПОХІД 981 Р. КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА НА ЛЯХІВ*

Одним із ключових питань давньої української історії є згадка у “Повісті временних літ” (далі – ПВЛ) під 981 р.: “иде Володимърь. к Лахомъ. и заѧ грады иъ. Перемышль. Червенъ. и ины города, иже суть и до сего днѣ подъ Руſью” [36, 69]. Не зважаючи на те, що дискусійними є не лише передумови, причини, мета, характер і результати згаданої акції, саме цей рік прийнято вважати датою входження Підгір’я та Волині до складу Київської держави. Кардинальні розбіжності існують і щодо історично-географічного трактування територіального об’єднання “Червенъ и ины города” та у визначені переліку населених пунктів, окреслених як “ины города”. Немає жодної певності, наскільки збігаються чи різняться “Червенъ и ины города” ПВЛ та “Червенська земля” Галицько-Волинського літопису.

Це свідчення є одним із найзаполітизованих у ПВЛ. Протягом століть воно слугувало історичним виправданням загарбання наших західних земель Польським королівством, і не лише у XIV ст., але і в 1919 році. Адже у літописі начебто йдеться про військовий похід київського князя на поляків, який завершився захопленням у них Перемишля та волинських городів, які увійшли відтоді до складу Русі. Російська історична наука також укріпилася в думці, що до 981 р. Волинь була на периферії руських інтересів [8, 129–132, 174].

Однак проти реальності військового конфлікту з поляками (походу на ляхів) у 981 році промовляє низка аргументів. Насамперед, з достовірних матеріалів знаємо, що на той час Волинь і Прикарпаття не перебували у складі Польщі. Тривалий час поза увагою залишалося те, що внаслідок походу 981 р. Володимир міг зайняти лише землі, що входили до складу Чеської держави. Думку про тогочасну принадлежність Волині та Прикарпаття до Чехії ще в середині XIX ст. вперше висловив Ф. Палацький [50, 260–261]. На цю обставину звертали увагу М.Грушевський [6, 488–490] і Я.Ісаєвич [15, 107–124], проте трактування подій, описаних у літописі під 981 роком, як конфлікт Русі з Польщею й надалі залишається домінуючим у польській історичній науці, яка здебільшого ігно-

рує відомий факт, що гранична зі згаданими землями Krakівщина була приєднана польським князем Болеславом I до своєї держави лише у 999 році[47, 11–12]. Цей факт підтверджує датоване між 990 та 992 рр. оригінальне польське джерело, відоме у літературі під умовисю назвою – *Dagome iudex*. Krakів тут згадано серед інших орієнтирів, що розташувалися за межами держави Мешка I [44, 28].

Великоморавська держава після 906 року, коли її розгромили мадяри, розпалася на князівства. Вони, як вважають дослідники, “сплачували данину і були залежні від угорських племінних воєздів” [55, 293]. Тоді, правдоподібно, нашим Підгір’ям (і Волинню?) заволодів данський князь Олег, першою столицею якого став Пліснеськ. Тут у нього, від невідомої за іменем жінки – доньки правителя наддунайських сіверців – народилась донька Ольга[22, 61–75].

Від початку століття набирає сили Чеська держава Пржемислів, до складу якої і входила Krakівщина. Однак вона водночас перебувала у сфері впливів держави Олега. За відсутності прямих історичних свідчень на це натякають стародавні епічні пам’ятки, в яких присутні реальні події та особи. Саме вони зафіксували активну військово-політичну діяльність князя Олега в тому регіоні. Так, моравська традиція свідчить про те, що в X ст. на тамтешніх землях, у столичному місті м. Велеграді, сидів руський князь Олег[24, 63–66]. Як відомо, епічним двійником князя Олега був билинний Ілля Муромець, найдавніша форма прізвища якого – “Моровлин” – походить від топоніма “Моравія”. В одному з варіантів билини про Іллю Муромця та Соловія Розбійника розповідається про те, що їduчи до Києва вони звільнили[33, 4; 7, 111].

В іншій билині про Іллю Муромця батьківчиною героя названо приkrakівське село Березов [34, 13]. Звідти ж – “из того из города из Крякова, из того села ли из Березова”[2, 291] – походив і герой билини “Королевичі з Крякова” королівський син Петрой Петрович. В одній з пам’яток Іллю Муромця названо навіть його хресним батьком[4, 181; 5, 265; 19,387; 20, 306].

Не виключено, що князь Олег був пов’язаний з правителями Krakова династичними вузами. Походження назви міста давні польські та чеські хроністи виводили від імені його засновника польського або чеського князя Krak / Kroka [45; 46]. Однак, не виключено, дав місто назvu і якийсь варяг: в Хроніці Сакса Гра-

матика (†бл.1216) серед легендарних правителів Зеландії відомий Рольф Krakе, син данського короля Гельге [51, 48].

На перший погляд здається незрозумілим побутування в епосі росіян столиці вічноворожої для них Польської держави, і то в позитивному контексті. Пояснити це можна лише архаїчністю, первинністю й оригінальністю цих krakівських сюжетів з життя Іллі Муромця / князя Олега.

Згадка 981 р. відредагована наприкінці XI ст., на підставі пізніших подій, пов’язаних з українсько-польською боротьбою за цю територію. Стилістично і логічно вона у літописі близька до наступних записів[6, 491-492]. Так, за ними, у 1018 р. польський князь Болеслав Хробри, допомігши своєму зятеві Святополку Володимировичу захопити Київ, невдовзі від нього ж змушений був втікати. По дорозі додому він “грады Червеньскыи занялъ собѣ и приде в свою землю”[35, 131]. Натомість у 1032 р. інші сини Володимира – Ярослав Мудрий і Mстислав – “собраста воѧ многы. и идоста на Лахы. и заняста градъ Червенъскыи шпаль и повоевоста Ладъскую землю”[35, 137].

Важливим аргументом на користь немілітарного характеру поїдії 981 року є відсутність згадки про неї в “Пам’яті і похвалі князю Рускому Владимиру” Якова Mnіха. Серед військових перемог князя зазначені лише битви з радимичами, вятичами, ятвягами, “срібними” болгарами і греками[16, 71].

До того ж, мирний характер походу 981 року узгоджується зі вказівкою літописця, що Володимир ішов не “на ляхів”, а “до ляхів”. У найдавнішій частині ПВЛ вираз “йти на” однозначно виражав бойові дії з країною, племенем, містом, супротивником[³⁵, 15, 17, 17, 18, 20, 31, 32, 32, 33, 33, 34, 53, 53]. Натомість словосполучення “йти к (до)” мало немілітарний характер: “Посла Следъ к Радимиче” рка. кому дань даете[35, 17], “Иде Слѣга к Новугороду. и оустави по мѣсть. погости и дань... ”[³⁵, 48]. Тому Володимир Святославович “иде на Рогъволова, ... Ватичи, ... Йатвлы, ... Радимици, ... Болѣгары, ... Корсунъ гра”, ... Ховраты, ... Ярослава”[³⁵, 64, 69, 69, 71, 71, 95, 106, 115, 115]. Однак, “придѣс Володимиръ с Варлагы къ Новугороду. и ре” посаднико” Яропольчимъ... ”, “иде Володим”ръ. к Лахомъ. и заня грады их”. Перемышль. Червенъ. и ины города. иже суть и до сего днѣ подъ. Русью”, “Володимеру шедшию к Новугороду”[³⁵, 63, 69, 112].

Правдоподібно, аналізований фрагмент літопису був скомбінований із фрази договору 945 р. з греками. За це говорять спільні елементи (виділені товщим шрифтом): "...гостьє мъсѧцное свое. първое ѿ града Києва. и пакы ис Чернигова (замінено на Червень). и ис Переѧславля (замінено на Перешиль). и прочии городи" [35, 37].

Така стилістична закономірність цілком кореспондується з літописним повідомленням 996 р. про мирне співіснування держави Володимира зі західними сусідами – володарями Польщі, Угорщини та Чехії. Тобто київський князь Володимир Святославович у 981 р. аж ніяк не воював з ляхами / поляками.

Низка посередніх даних свідчать про одруження князя Володимира, саме у 981 р., з чехинею Аділлю – вдовою по Славніку, голові "богемського" роду [24, 67-68]. Зважаючи на її походження з роду Пржемислідів (звідки й назва Перешиль), можна припустити, що своє право на володіння територією Забужжя та Перешильщини київський князь підтверджив у чехів (формальних правонаступників Великої Моравії) через посаг дружини.

Саме через свого вуйка, чеха Добриню**, правдоподібно, пов'язаного з Славніковичами, і було найкраще організовувати Володимирові одруження у 981 році з вдовою, представницею впливового чеського роду, інакше – леху. Наявний в первісному тексті або епічній пам'ятці чеський термін "лех" (мажновладець, вельможа, навіть *dux, rex*) [49, 31; 52, 31; 41, 167] був витлумачений редактором літопису як етнонім і надав йому підстави стверджувати про військові перемоги свого князя над "ляхами", тобто поляками.

Прямі вказівки про чеський шлюб Володимира 981 р. не збереглись, правдоподібно тому, що сином Славніка та Адільбурки був святий Адальберт-Войтех. Католицькі хроністи не були зацікавлені у підкресленні родових зв'язків їхнього святого з володарем-язичником. Зі свого боку, схожими міркуваннями могли керувались православні літописці, не згадуючи, що Хреститель Русі був поріднений із "римським" святым.

Недостовірність повідомлення про перше приєднання в 981 р. Підгір'я та Волині до Київської держави підтверджують і останні дослідження адміністративної реформи княгині Ольги 947 р. За усталеною в історичній літературі думкою, приєднання Древлянщини відбулося унаслідок кровопролитної війни з деревлянами 946 року, а приєднання Волині пов'язують з літописним

повідомленням 981 року. Але Волинь потрапила у залежність від Руси вже наступного року після києво-деревлянської війни, про що у літописі є пряме свідчення. Відразу після війни з деревлянами, 947 року, княгиня Ольга розгортає діяльність далі на захід, закріплюючись у Побужжі. Літописець про цю подію повідомив так: "иде Слуга к Новгороду. и оустави по мъстѣ. погости и дань. и по Лузѣ погости и дань и оброки. и ловища сає суть по всеи земли. и знаменія и мъста и погости. и сани ся стоять въ Плесъковъ и до сего днѣ" [35, 48-49]. Цей текст свідчить, що після деревлянської помсти – "по мъстѣ", Ольга розпочала облаштовувати західний кордон держави та організовувати погости на правобережжі Бугу, по його правій притоці Лузі.

Відновленням у 947 році влади Руси по Західному Бугу (з важливою правою притокою – Лугою) київська адміністрація забезпечувала контроль над стратегічно важливим і bezpeчним (враховуючи актуальну загрозу від печенігів) торговельним шляхом, який через прикриту суцільними лісовими масивами Древлянську землю і Волинь пов'язував Київ із ринками збуту руських товарів на баварському Подунав'ї. Контроль над волинським відрізком цього міжнародного шляху, який досягав Луги та Західного Бугу в районі майбутнього Володимира та Устилуга, давав Києву ще й додаткову перевагу, а саме – прямий вихід через Буг і Віслу до Балтики. Таким чином, Устилуг ставав київським балтійським портом. На підставі масових знахідок торгових пломб XI–XIII ст. у Дорогичині дослідники роблять висновок про функціонування в цьому місці своєрідного прикордонного митного поста, де транзитні товари перевантажували.

У російській науковій традиції літописні події 947 року зазвичай пояснюють як реформаторську діяльність київської княгині в Новгарадській землі з заключною згадкою про повернення правителів до Києва через Псков. Однак відомі дослідники літописних текстів (О.Шахматов, М.Грушевський і Д.Ліхачов) підкреслювали, що ця розповідь, тісно пов'язана з подіями деревлянської війни, найвірогідніше, є літературним домислом, що виник у середовищі місцевих новгарадських книжників, які намагалися співвіднести діяльність київської княгині з історичними та географічними реаліями Новгарадської землі. Відомі текстологи припускали, що розглянутий уривок є пізнішою вставкою літописця, який помилково вважав, що Ольга відвідала частину Новгарадської землі, яка нази-

валася ‘Деревською землею’, ‘Древою’, а пізніше – ‘Деревською п’ятиною’.

Дійсно, літописне повідомлення про похід Ольги “к Новугороду” не може стосуватися Новгарада Великого з тієї причини, що в середині X ст. такого містобудівного утворення ще не було. Його зведено щойно в середині XI ст. заходами Володимира Ярославовича.

Незважаючи на те, що Новгарада на Волхові у 947 році ще не було, літописець прямо називає метою мандрівки Ольги на Лугу населений пункт під такою самою назвою. Незалежні тогочасні писемні джерела переконують у тому, що Новий город існував на південному заході Руси. Саме цей населений пункт під назвою ‘Немогард’ (*‘Нεμούαρδάς’*) згадував Константин Багрянородний у трактаті “Про управління імперією”, написаному в 948–952 роках. За його свідченням, із різних місцевостей ‘зовнішньої Русі’ (зокрема, з Немогарда, у якому сидів Святослав) водоймами, що впадають у Дніпро, до Києва сплавляли човни-однодревки. Найвірогідніше, йшлося про волинські допливи Прип’яті, адже у басейні Десни місцем збору однодревок вказано Чернігів (*‘Тζερνιγύωαν’*).

У творі Аль-Мас’уді “Промивальні золота та рудники самоцвітів”, написаному в 947–948 рр. й переробленому 957 року, згадано народ ‘нукарда’. Дослідники доводять, що під цією назвою слід вбачати ‘новгарадців’. Їхня присутність у складі печенізько-угорської коаліції доводить, що в етнонімі ‘нукарда’ могла відобразитися назва лише якогось іншого (не волховського) Новгорода. Саме цей Новий город згадано під 947 роком у ПВЛ як географічний орієнтир маршруту Ольги на волинську Лугу (“иде Сѣлга к Новугороду”) і його, як центр удилу Святослава, згадав Константин Багрянородний. Цим Новим городом міг бути розташований на Лузі волинський город (характерне городище волинського типу) – дитинець майбутнього Володимира. Ця назва могла виникнути на противагу старшому центру Волинської землі – літописному Волиню, розташованому на лівобережжі Західного Бугу.

Про приналежність Побужжя ще на початку X ст. до одного із трьох угруповань русів свідчать давні географічні арабські трактати. Насамперед, незбережений в оригіналі твір Аль-Балхі “Карта кліматів” (920–921). Знаємо його завдяки редакції Аль-Істахрі (бл. 930–933) та її переробці 950–970 рр. Ібн-Хаукаля. Цікавий для нас текст у Аль-Істахрі звучить так: “Русы. Их три группы. Одна

группа их ближайшая к Булгару, и царь их сидит в городе, называемом Куйаба, и он больше Булгара. И самая отдаленная из них группа, называемая ас-Славийа, и (третья) группа их, называемая ал-Арсанийа, и царь их сидит в Арсе. И люди для торговли прибывают в Куйабу. Что же касается Арсы, то неизвестно, чтобы кто-нибудь из чужеземцев достигал ее, так как там они (жители) убивают всякого чужеземца, приходящего в их землю. Лишь сами они спускаются по воде и торгуют... ”[30, 315].

Відповідний фрагмент твору Ібн-Хаукаля має для нас суттєві уточнення: *“И русов три группы. (Первая) группа, ближайшая к Булгару, и царь их в городе, называемом Куйаба, и он больше Булгара. И группа самая высшая (главная) из них, называют (ее) ас-Славийа, и царь их в городе Салау, (третья) группа их, называемая ал-Арсанийа, и царь их сидит в Арсе, городе их. И достигают люди с торговыми целями Куйабы и района его. Что же касается Арсы, то я не слышал, чтобы кто-либо упоминал о достижении ее чужеземцами, ибо они (ее жители) убивают всех чужеземцев, приходящих к ним. Сами же они спускаются по воде для торговли... ”[30, 315–316].*

В світлі останніх досліджень можна стверджувати, що в 920–921 рр. ас-Славією називали саме Волинське Побужжя. Слов’янськість Побужжя очевидна не тільки з археологічного, а й з етнографічного та історичного огляду. Про це свідчить і згадка Іпатіївського списку ПВЛ про ‘землю волынську’ (в інших списках фігурує – ‘словѣньская’, ‘словенъская’, ‘словенъска’), яку начебто захопили угорці за Карпатами, в Подунав’ї. Взаємозамінність назв ‘Волинська земля’, ‘Словенська земля’ підтверджує і назва ‘Словенський городок’, закріплена за городищем давнього Волиня, який слід ототожнити із центром ас-Славії – гродом Салау.

З територією Побужжя пов’язана і легендарно-історична повість, відома під назвою “Сказание о Словене и Русе и городе Словенске”, в якій розповідається про заснування “великого города Словенска”. Географічні та етнонімічні вказівки “Сказания” близькі до легенди про ‘Славний город’ Славоя, яка записана в Грубешові, що поблизу Волиня. У цих схожих за змістом легендах зафіковано кілька етапів слов’янського заселення Побужжя та переміщення його головних адміністративно-політичних центрів: від Зимненського городища (‘града Словенска’ / ‘славного города Славоя’) через Волинь (‘Словенський городок’) до ‘Нового го-

рода' на Лузі[11, 93–113]. Важлива роль Зимненського городища як найстаршої слов'янської пам'ятки празько-корчацької культури (V–VII ст.) укріпленого типу цілком узгоджується зі статусом Словенська у "Сказаний". Розташування дитинця майбутнього Володимира нижче за течією Луги від Зимного відповідає топографічній вказівці "Сказаний" про відстань між Словенськом та Новгородом "яко поприще и болъ".

З'язок Новгорода на Лузі з молодшим щонайменше на століття одніменним Новгарадом на Волхові дуже тісний. Він проглядається не лише у місцевих легендах та оповідях, але й у топонімах. Волинська ріка Луга має прямий відповідник у Новгарадській землі. 'Славенському городку' літописного Волиня відповідає Славенський кінець волховського Новгарада. Село Поромів має відповідник у літописному Поромоніму дворі, де новгарадці перебили найманий скандинавський загін Ярослава. Поруч із Поромовим є давнє с. Людин, переселенці з якого, правдоподібно, в російському Новгараді заснували тамтешній Людин кінець. Їх етнонім ідентичний згаданий Баварським географом "Forsderen Liudi" / "перші, керівні люди"[43, 166]. Ці назви, як і 'Новгород', 'словене', новгарадський 'Словенський кінець', могли принести на береги Волхова (разом із легендарною спадщиною) вихідці з Побужжя.

Назва нового адміністративного центру – Волиня – наглядно демонструє новий, непідлеглий статус слов'янського етнополітичного союзу Побужжя (пор. далекий відповідник – пізньосередньовічні 'Волі' та 'Волиці'***) й пояснює зміну його архаїчної назви 'дуліби' на 'волиняни'. Союз волинян змінив дулібський союз і зберіг свою гегемонію в регіоні до його входження у склад Руси.

Зміна назви 'Новгород' на 'Володимир' відбулася на початку 90-х рр. Х століття. Цю подію слід пов'язувати зі звісткою про заснування города Володимира у 'Словенській землі', яка збереглася у Новгарадському четвертому літописі. За цим повідомленням, Володимир Святославович засновав на Словенській землі город і назвав його своїм іменем – Володимиром. Новозаснований город князь оточив валом та збудував у ньому дерев'яну соборну церкву Богородиці. Володимир також хрестив руських людей і намісників. Зважаючи на сучасне розташування церкви Богородиці в межах підгороддя, поза дитинцем, логічно припустити, що князь Володимир насправді не збудував, а лише розширив давній волинський город[10, 15–30] та іменував його на свою честь – з огляду

на народження у сусідніх Будятичах[9, 37–70]. Відтак цілком логічно сприймається й літописна звістка про хрещення намісників города, який на той час вже існував і був відомим під назвою 'Новий город'.

З територією Волині та Прикарпаття був очевидно пов'язаний і князь Олег. Аль-Масуді в своїх "Золотих копальнях і розсипах самоцвітів" (бл. 947 р.) відзначає: "Первый из царей славянских – Ад-Дир. У него обширные города и многочисленные земли. Купцы-мусульмане направляются в его столицу с товарами"[12, 117]. А за Діром "следует царь ал-Оланг, у которого много владений, обширные строения, большое войско и обильное военное снаряжение. Он воюет с Румом, франками, лангобардами и другими народами. Войны между ними ведутся с переменным успехом. За этим царем следует из стран славян царь турок, а это вид славян наиболье красивый, наибольший числом и силой"[31, 471]**** (ідеться про підкорену угорцями слов'янську Великоморавську державу). В першому із згаданих правителів дослідники вбачають відомого з ПВЛ Діра, в другому – Олега, правдоподібно, сина та батька[24].

До речі, така діархія збереглась і пізніше. В 941 році в похід на Царгород пішли війська київського князя Ігоря та його тестя "волинського" князя Олега. Після розгромної битви під Константинополем та загибелі Олега в прикаспійській Берді в 941/942 р. деревляни в 946 році підняли бунт і вбили київського правителя. Від часів Ольги обидві частини Київської держави управлялись вже одним князем.

Аль-Мас'уді повідомляє також: "І ці язичники розділяються на різні роди: з них рід, у якого з глибокої давнини була державність. Був у них цар, якого називали Маджск. І цей рід називається влинана. В давнину за цим родом йшла решта родів слов'ян, бо саме в них був цар, і інші їх царі підпорядковувалися йому ... У слов'ян багато родів і різновидів... Раніше ми згадали звістку про царя, якому підпорядковувалися всі їх царі в давнину, і це Маджск цар влинана. І цей рід один корінь з коренів слов'ян, шанований в їх родах. І це йде у них з давнини. Пізніше з'явились незгоди між їх родами, і щез їх порядок. І їх роди стали ворожими один одному. Цар кожного їх роду є царем, як ми згадали, з їх царів, з причини, про яку довго розповідати"[13, 10].

Деякі дослідники[26] вбачають у Маджакові відомого з візантійських джерел слов'янського "короля Мосокія" (згаданий під

36 СТАРІЙ АУЦЬК

593 р.[42, 23, 53, 54, 257, 295, 296, 300, 309]*****. Винятковість волинян цілком вписується в сучасну теорію про походження слов'ян з Полісся / Волині.

860 μ.

Аль-Мас'уді, який не був на наших землях і користався чужою інформацією, тут навів дещо застарілі дані. На час створення його твору правила Руссю княгиня Ольга. Тобто, фактично він відбивав стан з-перед декількох десятиліть, тобто, з 920-х років. Через те, що в Аль-Мас'уді після цього повідомлення йде розповідь про ободритів, деякі дослідники почали локалізувати валиніяна біля Одеру[3, 5]. Однак насправді йшлося не про згаданих у Географа Баварського (~~до 850 р. або II половина IX ст.~~) Nortabtrezi (північних ободритів), а Osterabtrezi (східних ободритів). Останні проживали над Дунаєм і межували з болгарами[48, 67; 54, 49–50].

У Географа Баварського відзначено і плем'я Busani, в якому більшість істориків вбачає “наших” бужан[3, 4, 6]. Про те, що на зміну їм прийшла назва волиняни знаємо з ПВЛ: “Буж’не. за” съдѣть по Бугу. послѣже не Волынне” [35, 8]. Тобто, Аль-Балхі та Аль-Масуді говорять майже в один час про одну і ту ж територію / край.

Отже, ніякого захоплення князем Володимиром польських земель у 981 р. не було. Підгір'я та Волинь входили до складу Київської держави задовго до цієї дати. Орієнтація руських літописів на Волховський Новгарад пояснюється загальною ідеологічною направленістю редакції ПВЛ 1118 р., замовником якої був Мстислав-Гарольд Володимирович – князь новгородський (1088–1117), білгородський (1117–1125) та великий князь київський (1125–†1132). Гарольд був одружений зі шведською принцесою Христиною, їхня донька Інгеберг взяла шлюб із данським принцом Кнудом II, а інша – Малфріда – з норвезьким королем. На думку Б.Рибакова, остання редакція ПВЛ здійснена у 1118 році з ініціативи цього проскандинавськи налаштованого князя. За дослідженнями Баріса Рибакова, “новгородский князь выдвинул рядом с Киевом Новгород и поставил начало государственности на Руси в связи с приглашением в Новгород норманского конунга”[39, 298].

Гарольд вибудовував історично-юридичні підстави, щоб обґрунтувати своє сходження на головний престол Русі та заміну місцевих намісників представниками новгарадського клану (через вигадану участь мешканців Півночі Русі у містобудівельних процесах у Полонську, Любечі, на Київщині; у військових походах[35,

ІСТОРІЯ 37

16, 106, 20]. В штучній концепції першості тих племен утворенні держави центральне місце посідав князь Олег. Тому в літопису період діяльності князя змістили на півстоліття назад, поселили його в Новгараді, приписали йому лаври засновника Київської держави (він 882 року начебто переніс столицю з Новгарада до Києва) і врешті передчасно “умертвили” його 912 року. Насправді Олег († 943) ніколи не був на землях майбутньої руської Півночі. Як представник данської династії, яку шведи вигнали з батьківщини, Олег не мав що робити у шведських факторіях[25].

Очевидно, прошведські симпатії князя Мстислава-Гарольда привели до того, що у нашому найдавнішому літописі ми не знайдемо етноніма «данець». На початку ПВЛ відзначено «*Афетово же колъно и то Варлази. Свеи (шведи). Оурмане (норвежці). Готъ (мешканці о. Готланді). Русь. Аглани. Галичанъ. Волохове. Римланъ. Нѣмци. Корлази. Венедици. Флаговъ (мешканці Фризії). и прочии пристъдѣть ѿ запада къ полуудень»* [35, 4]. А під 862 р. говориться, що чудь, словени, кривичі та всіє «*идоша за море къ Варлагом. къ Руси. сїце бо звахуть. ты Варлагы Русь. яко се друзи зовутся Свес. друзии же Оурманы. Анъглане. инѣи и Готе*» [35, 14]. У той же час навіть Тітмар Мерзебурзький, розповідаючи у своїй хроніці про сучасні йому події на Русі 1018 року, говорить про «швидких данів» у Києві [53, 530]. У зв'язку з цим мав рацию О. Партицький, коли ідентифікував згаданих у ПВЛ русів із данцями [32, 203-204].

Немає в літописі і вказівки на данське походження перших відомих правителів Русі (встановлене вже в нових часах на підставі аналізу їхніх імен та скандинавських джерел), відсутні відомості про прибуття варягів з Данії по Віслі та Бугові, тобто, через Волинь.

До слова, можливо, є свідчення закоріння на Волині людей з оточення Рюрика / Роріка Ютландського. Як останньо встановлено [8]. Хреститель Руси народився у волинських Будятичах (Будутинъ вѣси). Не виключено, що цей топонім походить не від імені Будята, а від назви Budjadingerland у східнофризькій Рюстрінгії. Данський правитель Рорік Ютландський, який тримав у ленному володінні Фризію, у 860-х р. здійснив військовий похід на землі давньої України та призначив тут своїм намісником брата вбитого ним місцевого князя [21, 12].

943/942

До виразних новгарадських акцентів, привнесених у ПВЛ редакторами Гарольда, належить і звітка про шлях “із варяг у греки”, штучно прив’язана до легенди про відвідання апостолом Андрієм Києва та Новгарада. Саме це повідомлення давало підстави не одному поколінню істориків географічно пов’язувати околиці Волхова та Ільменя із Руссю, хоча ці регіони тривалий час розвивалися у цілковито відмінних економічних та політичних реаліях.

У часи Олега Русь із Балтикою зв’язував Бузько-Віслянський шлях, про що свідчать скарби з дирхемами, виявлені у підпліснеських, дорогичинських та берестейських околицях. А у II половині X ст. варяго-русські поселення (Бодзя) з’являються і на берегах Вісли. Освоєння Поволжа активно розпочалося лише за часів Ярослава Мудрого. Причиною стало блокування 1018 р. шляху по Бугу польським володарем Болеславом I. Наш князь у 1022 р. відвойовує Берестя, а вже у 1030–1031 рр., розблокуючи бузький балтійський шлях, війська Ярослава і Мстислава повертають захоплені поляками Белзчину та Червенські городи. Ту саму мету – повернення контролю Русі над Бузьким торговельним маршрутом – Ярослав переслідував і в 1038–1041 рр., організовуючи похід на ятвягів, литовців та мазовшан.

Проте тривала конfrontація із Польщею та активізація ятвягів змусила Ярослава шукати альтернативні шляхи сполучення із Балтикою.

Згадаймо, що перші походи варягів / данців на східнослов’янські землі відбувались і по Двіні. За Хронікою Сакса Граматика тоді були захоплені, зокрема Полоцьк [51, 38]. Проте, і Двінський шлях було заблоковано для київського князя, через родове протистояння з полоцькою династією. Як сказано у Лаврентіївському літописі “мечь взимаютъ Роговоложи внучи противу Ярославлиム внуком” [37, 301]. Очевидно, саме маніфестацією Ярославового права на полоцьку спадщину, а відтак і правом контролю Двінського шляху на Балтику, слід сприймати твердження ПВЛ про походження Ярослава від Рогніди [38, 169–173, 196–197]. Насправді ж він, судячи з іменослову нащадків, був сином чехині, правдоподібно, порідненої з тамтешнім князем св. Вацлавом [24, 72].

Незважаючи на тимчасові перемоги київських князів над полоцькими, їх полонення, відсылання до Візантії і ув’язнення в Києві, аж до 1128 р. вони не підпорядковувалися київським князям і були незмінними противниками Новгарада на Волхові [1, 237–261;

— 44 —

28, 253]. Волховський маршрут (спершу із центром у т.зв. Рюриковому городищі) став для Ярослава альтернативою Бузькому та Двінському шляхам у торгівлі Русі із Балтикою. З цією метою він у 1034 р. привозить на Волхов (очевидно до “Рюрикового городища”) сина та владику Луку. Цей історичний факт згадав літописець, ретроспективно називаючи неіснуюче на той час місто на Волхові: “*иде Ярославъ к Новугороду. посади сна своего Володимира. в Новъгородъ егъ на постави Жидатоу*” [35, 138]. Укріплення Нового города (дитинця) вперше з’явилися на місці кількох розрізнених різноетнічних поселень щойно у 1044 році. Як відмічено саме у новгарадському літописі: “*на весну же Володимиръ заложи Новгородъ и здѣла и*” [29, 181–182]. А у 1046–1050 рр. у межах новозаснованого города спорудили Софійський собор.

До окнняження Новгарадської землі могли залучатися і вихідці із Побужжя. Зважаючи на лехітську основу новгарадської говірки у міграційній хвилі Ярославових часів, логічно було б пояснити її перебування там виселених після русько-польського конфлікту із Побужжя етнічних поляків та місцевих колаборантів, які підтримували Святополка та Болеслава. Так літописець повідомляє, що після походу на ляхів 1031 р. Ярослав та Мстислав спустошили Лядську землю, де захопили багато ляхів та розділили між собою. Цих ляхів Ярослав осадив на р. Росі. Значно пізніше, під 1268 р., таку порубіжну етнічну групу літописець назвав ляхами-українами.

Переселенцями на Волхов у часи Ярослава найперше могла бути вільна торговельна верства, контакти яких із Балтикою були б вигідними для Ярослава. Є підстави вважати, що серед переселенців була й група волинських єретиків болгарського походження

прихильників богомильства [8, 312–336]. Очевидно, із їхньою присутністю на Волхові слід пов’язати окремі тексти т.зв. Новгарадського кодексу, виявленого археологами у пластах I четверті XI століття. Вони мають виразний апокрифічний характер, що пов’язується із впливом болгарських богомилів [15, 3–25; 40, 113–143; 14, 190–212] *****.

Саме в часи Ярослава, одруженого на шведці, і були покладені підвалини майбутньої новгарадської економічної могутності, що переросла у стійку конfrontацію до Києва (“Русі”). Подібно “антикіївськість” Мстислава-Гарольда, яка також спиралася на родичанні зі шведськими володарями, правдоподібно, підсилила і його “антиданськість”.

Наведені факти закріплення права на новгарадські володіння шведськими шлюбами доводять, що на зламі Х–XI ст. Олег, як представник данської династії, яку шведи вигнали з батьківщини, не мав що робити у північних (волховських) шведських факторіях. Данці тривалий час конфлікували зі шведами, які наприкінці IX ст. захопили престол Данії, а північ Руси була районом вікової експансії саме шведів.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що ніякого захоплення князем Володимиром частини польських земель у 981 році не було. Підгір'я та Волинь входили до складу Київської держави ще від початку Х ст. Фальшування відповідного фрагменту літопису було здійснено з ініціативи прошведськи настроєного князя Мстислава-Гарольда Володимировича у 1118 р.

ПРИМІТКИ:

*Доповнений варіант статті “Про видуманий похід 981 р. князя Володимира на ляхів”, опублікованої на сайті “Збруч” [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/28650>

**Про чеське походження Добрині писав також А. Членов. Див.: Членов А. М. По следам Добрыни. – Москва, 1986. – С. 31–32.

***Для заохочення переселень мешканцям нових сіл давали “волю” – звільнення від податків і надання ряду привileїв на обумовлений термін.

****Укладачі хрестоматії «Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия. Восточные источники. – Москва, 2009», правдоподібно, з політичних міркувань не помістили у себе цю згадку про аль-Олванга / Олега.

*****В інтернеті висловлюють припущення про поріднення з Москівським волинським шляхтичів Денисків-Мокосійовичів, найдавнішим відомим представником якого був згаданий у 1427 р. *Dinisko dicti Maguseya* з галицьких Подгородичів (Однороженко О. Родова геральдика Руського королівства та руських земель Корони Польської XIV–XVI ст. Харків, 2009. – С. 165; Собчук В. Від коріння до корони. Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині X – першої половини XVII ст. – Кременець, 2014. – С. 178). За фантастичним родоводом, опублікованим в 1645 р. в гербарі Ш.Окольського (*Okolski S. Orbis Polonus... – Cracoviae. 1645.* – Р. 307), протопластом шляхтичів визнавався онук Атіли (†453) Мокосей, який віддав Кременець польському королю Болеславу Сміливому (†1038).

*****Монах Ісакій, власник і писар цієї пам’ятки, став священиком у Суздалі 999 року. Вочевидь, його забрав до Новгарада князь Ярослав, після придушення там 1024 р. повстання волхвів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев Л. В. Полоцкая земля в IX–XIII вв. – Москва, 1956. – С. 237–261.
2. Былины. – Москва, 1988.
3. Войтович Л. “Баварський географ”: Проблеми ідентифікації слов’янських племен // Треті “Ольжині читання” Пліснеськ. 31 травня 2008 року. – Львів, 2009. – С. 3–14.
4. Гильфердинг А. Ф. Онежские былины, записанные летом 1871 года.– Москва, Ленинград, 1949. – Т. 2.
5. Гильфердинг А. Ф. Онежские былины, записанные летом 1871 года. Москва, Ленинград, 1950. – Т. 3.
6. Грушевський М. Історія України-Русі. – Київ, 1991. – Т. 4.
7. Грушевський М. Історія української літератури. – Т.4. – Київ, 1994.
8. Диба Ю. Батьківщина святого Володимира. Волинська земля у попередніх Х століття (Міждисциплінарні нариси ранньої історії Русі-України). Львів, 2014.
9. Диба Ю. Історично-географічний контекст літописного повідомлення про народження Володимира Святославовича: локалізація Булатиного села // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2012. – Вип. 6. – С. 37–70.
10. Диба Ю. Літописне свідчення про заснування міста Володимира широкінці Х століття: Володимир на Лузі чи Владімір на Клязьмі? // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2013. – Вип. 7. – С. 15–30.
11. Диба Ю. «Словенська земля» літописних повідомлень про заснування Володимира: до волинського походження новгородських етногенетичних легенд // Старий Лудськ. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. (Матеріали наукової конференції “Любартівські читання”. 22–23 травня 2013 року). – Луцьк, 2013. – С. 93–113.
12. Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия. Восточные источники. – Москва, 2009. – Т. 3.
13. Жих М. До проблеми етногенезу Волинської землі (VI – початок Х ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2009. – Вип.13. С.5–11
14. Зализняк А. А. Проблемы изучения Новгородского кодекса XI века, найденного в 2000 г. // Славянское языкознание. XIII Международный съезд славистов. Любляна, 2003 г. Доклады российской делегации. Москва, 2003.-С.190-221.
15. Зализняк А. А., Янин В. Л. Новгородский кодекс первой четверти XI в. – древнейшая книга Руси // Вопросы языкознания. – Москва, 2001. № 5. – С. 3–25.

16. Зимин А. А. Память и похвала Иакова Мниха и Житие князя Владимира по древнейшему списку // Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. – Москва, 1963. – Вып.37. – С.66-75.
17. Исаевич Я.Д. “Грады червенские” и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец IX – начало XI века) // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и её славянские соседи. – Москва, 1972. – С. 107–124.
18. Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – Москва, 1964.
19. Миллер Вс. Ф. Очерки русской народной словесности. Былины. – Т. 1. – Москва, 1897.
20. Миллер Вс. Ф. Очерки русской народной словесности. Былины. – Москва, 1910. – Т. 2.
21. Мицько І Генеалогічне дерево наших найдавніших правителів. – Львів, 2014. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/33365>
22. Мицько І. Пліснеськ – батьківщина княгині Ольги // П’яті “Ольжині читання”. Пліснеськ, 10 жовтня 2005 року. – Львів, 2006. – С. 61–81.
23. Мицько І. Родовід княгині Ольги за європейським епосом // Другі “Ольжині читання” Пліснеськ–Львів. 14-15 червня 2007 року. – Львів, 2007. – С. 18-34.
24. Мицько І. Українсько-чеські зв’язки та історія Підгір’я Х–XI століть // П’яті «Ольжині читання». Пліснеськ, 7 травня 2010 року. – Львів; Броди, 2011. – С. 63–77.
25. Мыцько И. Датское происхождение князя Олега. – [Електронный ресурс] / Режим доступу: <http://conference.dansk.ru/content/view/28/39/>
26. Мусокій. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D1%81%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B9>
27. Насонов А. Н. “Русская земля” и образование территории древнерусского государства. Историко-географическое исследование. – Москва, 1951.
28. Никитин А. Л. Основания русской истории. Мифологемы и факты. – Москва, 2001.
29. Новгородская первая летопись. Берлинский список. – С.-Петербург. 2010.
30. Новосельцев А. П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI–IX вв // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г.

- Памяти чл.-кор. РАН А. П. Новосельцева. – Москва, 2000. – С.263-323.
31. Новосельцев А. П. Образование Древнерусского государства и его первый правитель // Вопросы истории.-1991.-N2-3. – С. 453-476.
32. Партицький О. Скандинавщина в давній Русі. – Львів. 1887.
33. Песни, собранные П.В.Кириевским. – Москва, 1862. – Ч. 1. – Вып. 4.
34. Песни, собранные П.Н.Рыбниковым. Народные былины, старины, побывальщины и песни. – Петрозаводск, 1864. – Ч. 3.
35. Полное собрание русских летописей. – С.-Петербург, 1908. – Т.2.
36. Полное собрание русских летописей. – Петроград, 1923. – Т. 2. – Вып. 1.
37. Полное собрание русских летописей. – Ленинград, 1926. – Т.1. – Вып.1.
38. Пчелов Е. Д. Генеалогия древнерусских князей. IX – начало XI в. – Москва, 2001.
39. Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. – Москва, 1963.
40. Соболев А. Н. Новгородская псалтырь XI века и её антиграф // Вопросы языкоznания. – Москва, 2003. – С. 113–143.
41. Турек Р. Либице княжесе городище Х в. – Прага, 1966. – 1969.
42. Феофилакт Симокатта. История. – Москва, 1996.
43. Херрман И. Ruzzi. Forsderen Liudi. Fresiti: К вопросу об исторических и этнографических основах «Баварского географа» (первая половина IX в.) // Древности славян и Руси. – Москва, 1988. – С.162-169.
44. Щавелева Н. И. Польские латиноязычные средневековые источники. – Москва, 1990.
45. Krak. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Krak>.
46. Krok_(vojvoda). – [Електронний ресурс] / Режим доступу: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Krok_\(vojvoda\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Krok_(vojvoda))
47. Labuda G. Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej w polskiej historiografii // Początki sąsiedztwa: Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. – Rzeszów, 1996. – S.9-17.
48. Moszyński L. Obodryci naddunajscy // Słownik starożytności słowiańskich. – Wrocław, 1967. – T. 3.
49. Nalepa J. Lech // Słownik Starożytności Słowiańskich. – Wrocław. Warszawa, Kraków, 1967. – T.3. – Cz.1.
50. Palacky Fr. Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě, dle původních pramenů. – Praha, 1848. – Dil 1. – Část 1.

44 СТАРИЙ ЛУЦЬК

51. Saxo Grammaticus Gesta Danorum. / Ed.J. Olrik et H.Raeder. – Hauniæ, 1931.
52. Sławski K. Lech-eponim. – Słownik Starożytności Słowiańskich. – Wrocław. Warszawa, Kraków, 1967. – T.3. – Cz.1.
53. Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon // Monumenta Germanicae Historica/ Scriptores Rerum Germanicarum. Nova Series. – Berolini, 1935. – T.9.
54. Wasilewski T. Historia Bułgarii. – Wrocław, 1983.
55. Wasilewski T. Morawskie państwo // Słownik starożytności słowiańskich. – Wrocław, 1965. – T. 3. – Cz. 1.

44 a. Buko A., Sobkowiak-Tabaka I. Bodzia: unique Viking age cemetery with chamber-like graves from central Poland // Interdisciplinary Medieval Studies. – Vol. II: Scandinavian Culture in Medieval Poland. – Wrocław, 2013. – S. 353–371.

КІННІА
Микола

“Луцьк”

ВОЛИНСЬКА КНЯЖА ДИНАСТІЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІІІ СТ. (КОРОЛІВСТВО РУСЬКЕ І ПРОБЛЕМА «БУФЕРНИХ ТЕРИТОРІЙ»)

В другій половині XIII ст. до волинської княжої династії^{iv} руський літописець відносив тільки нащадків Володимирського князя Романа Мстиславича (Див. Додаток №1), який з 1199 року володів ще й Галичем та Перемишлем^v (Див. Додаток №2). Після загибелі Романа, в серпні 1205 року^{vi}, створена ним держава перейшла у спадщину до його малолітніх синів^{vii} (Данила і Василька Романовичів), але за відсутності в правлячій сім'ї дорослих чоловіків проіснувала лише до 1206 року. Тоді у південно-західній Русі розпочалася кривава міжусобна війна, в якій Романові діти, практично, на сім років втратили свою державну суб'єктність^{viii}. Лише в жовтні 1213 року, за підтримки володимирського боярства, вони отримали в управління від своїх дорослих родичів Каменець^{ix}. В травні 1214 року під їхнє управління переходять Тихомль та Перемиль^x і тільки восени 1214 року брати оновлюють столичним городом Володимиром^{xi}. Взимку 1218 року Романовичі забирають у малопольського князя Берестій^{xii}, в грудні 1227 року займають частину Луцького княжиня^{xiii}, в березні 1228 року - Чорторийськ^{xiv}, восени 1228 року - Межибож^{xv}, а на весні 1234 року підпорядковують своїй владі Белзьке княжиня^{xvi} (Див. Додатки №3-7).

Протягом 1234 -1236 років Данило Романович робить ряд неіндилических спроб зняти Галич^{xvii}, але невдовзі залишає свої наміри і домовляється з братом Васильком про розподіл «волинської по-плюотчини» на дві суверенні держави. Данило тоді отримав у володіння Угровське, Белзьке і Луцьке княжиня (без Дорогобужа і Шумська), а Василько - Володимирське княжиня (разом з Берестієм). Через рік Данило Романович переносить свою резиденцію з Угровська в новозбудований Холм, а в наступному, 1238 році, повертає в сімейне володіння Дорогичин^{xviii} та захоплює Перемишль і Галич^{xix}. Для утримання контролю над приєднаними територіями Данило переїжджає у Галич, де наново проходить процедуру інкоронації^{xx}. Якби після сходження Данила на Галицький стіл династія Романовичів юридично, залишилась неподільною, то нам